

Filipska-Wrzosek, Lidia

Gwara okolic Sierpca

Notatki Płockie 17/2-66, 31-33

1972

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Gwara okolic Sierpca

Językiem ludzi mieszkających w Sierpcu i okolicach interesowałam się od dawna. Na podstawie licznych notatek, zapisków i wywiadów przeprowadzonych wśród starszych ludzi w Sierpcu, Kisielewie, Jeżewie i Zawidzu ustaliłam charakterystyczne cechy języka gwarowego tych okolic. Gwara powiatu sierpeckiego jest interesująca z tego względu, że przez Sierpc przechodzi granica udźwięcznienia ustalona przez słynnego językoznawcę prof. Kazimierza Nitscha.

Gwara sierpecka jest gwarą typowo mazowiecką, ale wykazującą w niektórych formach wpływ innych gwar, np. chełmińsko-dobrzyńskiej.

Zebrany materiał analizuję pod względem fonetycznym, fleksyjnym, słowotwórczym i fonetyki międzywyrazowej.

I. FONETYKA

Gwara sierpecka nie odróżnia *a* jasnego od *a* pochylonego. Niezależnie od dawnej długości czy krótkości samogłoski *a* występuje tam zawsze tylko jedno, a jasne, brzmiące tak samo, jak w dialekcie kulturalnym.

-*a* w wygłosie pojawia się w wyrazach: *wieła*, *tyła*, *trocha* zamiast literackiego *wiele*, *tyle*, *trochę*.

W wołaczu przymiotnika rodzaju żeńskiego w miejscu literackiego -*a* występuje -*o*: *ty mało cichutko!*

Samogłoska *o*- w nagłosie jest najczęściej poprzedzona elementem protetycznym: *łogórek*, *łobłok*, *łogolić*, *łoba* (*oba*) itp.

W środku wyrazu -*o*- bywa labializowane w pozycji po samogłosce, np. *naostrzuł*, *połostrzyć*, ale także po spółgłosce: *podłorywka*, *podłorać*.

Na miejscu literackiego *o* występuje *e* w pozycjach:

1. po samogłoskach miękkich — *pomnietło*, *pierun*, *biedra*;
2. w formach czasownika „nieść”: *przyniesła*, *znieśła*, *zanieśła*;
3. w wyrazie „prekurator” (*prokurator*).

Samogłoska *u*- otrzymuje w nagłosie element protetyczny, którym jest zawsze *u* niezgłoskotwórcze, np. *łurośła*, *łuciecha*, *łukrop*, *łudał się*, *łuparty* itp. Bardzo często spotyka się *u* jako rezultat obniżenia *i*, *y* przed *ł* w 3 osobie czasu przeszłego form męskich: *zgubił*, *kurzuł*, *zabrudził*, *sprawił*. Formy z *e* ruchomym nie zawsze w czasie odmiany zachowują się tak, jak w języku literackim, np. *mech* — *mechu*, *bez* — *besu*. *e* ruchome wpro-

wadza się często przed -*r* wygłosowym bezdźwięcznym, np. *liter*, *wiater*, *meter*, a także w wyrazie „sierzchel” (*sierść*), w trudnej do wymówienia grupie spółgłoskowej przed wygłosowym *l*.

W gwarze sierpeckiej można zauważyć wyraźną różnicę między *e* jasnym i *e* pochylonym. Przykłady z *e* jasnym na miejscu *e* pochylonego są nieliczne, a w tych formach, w których się pojawia *e* pochylone, występuje ono konsekwentnie, nie wykazując żadnych oboczności ni wahań. Stopień scieśnienia konty-nuantów *e* pochylonego jest duży; w większości wypadków *e* pochylone utożsamia się z *y*: *syr*, *szczyry*, *pyrz*, *tyż*, *totyż*, *dobrygo*, *starszygo* itp. Ogólnie można stwierdzić, że gwara ta wykazuje tendencję do scieśniania *e*. W grupach *św*, *ćw*, *dźw* po zdyspalatalizowanej spółgłosce wargowej występuje obniżony wariant fonemu *i*: *śfynia*, *śfyt*, *ćfykielek*, *śfyta*, *śfyduje*, *śfyder*. Przed *ł* w czasownikach rodzaju męskiego *i*, *y* często przechodzi w *u*, przeważnie w 3 osobie liczby pojedynczej czasu przeszłego: *zgubił*, *przewał*, *założył*, *zabrudził*, *sprawił* itp.

W wyrazach zapożyczonych zachowała się grupa -*yja*, -*ija*, np. *Rosyja*, *wilija*, *fijotek*, *lelija*, *łordynaryja*.

Osobliwością jest odmiana rzeczownika żeńskiego z dawną grupą -*yja*: *za Rosyi*, *łordynaryi* itd.

Spółgłoska *m* miękkie wymawiana jest asynchronicznie: *milczek*, zamiast, *ramnie*, *znamnie*, *wymniataj*, *rumnianek* itp.

Również spółgłoski wargowe miękkie *p'*, *b*, *f* *w'* wymawiane są asynchronicznie. Po spółgłoskach *p*, *b*, *f*, *w* wyodrębnia się element palatalny w postaci joty: *pjiłuje*, *rybjitwa*, *zrobić*, *wjisi* itp.

Jednym z przejawów wymowy asynchronicznej wargowych spółgłosek spalatalizowanych jest zjawisko stwardnienia *w'* miękkiego po spółgłoskach środkowojęzykowych. Ruch środka języka charakterystyczny dla spółgłoski *w'* nie towarzyszy tu artykulacji wargowej: *śfa-dek*, *śfyduje*, *śfynie*, *ćfartka*, *śfyca*, *śfatło*.

Zatrata palatalizacji w grupie *św(i)* jest jednym z przejawów wpływu gwary chełmińsko-dobrzyńskiej na język Sierpca i okolic.

Gwara sierpecka jest gwarą niemazurzącą. Występujące tu niekonsekwencje braku mazurzenia są bądź formami hiperpoprawnymi, bądź też faktami zleksykalizowanymi. Osobliwością jest wymowa *rz* wywodzącego się z dawnego *r* miękkiego jako *z* w wyrazach: *rząd*, *wierzą*. Takie *rz* nie ulega mazurzeniu w żadnej gwarze. Zjawisko to spotyka się jedynie

wyjątkowo w dialektach pogranicznych, przejściowych między mazurzącymi i niemazurzącymi.

II. FLEKSJA

W deklinacji rzeczowników występują pewne różnice w porównaniu z językiem literackim. Jedną z nich jest różnica w rodzaju gramatycznym niektórych rzeczowników, np. rzeczowniki rodzaju nijakiego „gardło”, „biodro” mają postać rodzaju żeńskiego: „gardziel”, „biedra”. *Ma cuś w gardzieli. Biedre se stłuka.* Rzeczowniki „udo”, „winogrono” mają postać rodzaju męskiego — „ud”, „winogrun”: *Udy to uwa ma. Winogrun rós na ścianie.* Odwrotnie — rzeczownik „brzuch” występuje w tej gwarze jako „brzuch”: *Brzuch go bolało i poszedł do dochtora.* z

Rzeczownik „biel” łączy się z określeniami rodzaju męskiego: sam biel. Rzeczownik męski „telegram” występuje jako należący do deklinacji żeńskiej — „telegrama”.

W odmianie rzeczowników męskich występuje odmienny niż w języku literackim rozkład końcówek dopełniacza liczby pojedynczej: *rowera, w woza, obłoka, toka, słoneczniku.*

W celowniku liczby pojedynczej występuje kontaminowana końcówka -owiu. Kontaminacja polega tutaj na skrzyżowaniu dwu form: -owi i -u. Na skutek uproszczenia artykulatoryjnego głoska *w* jest wymawiana w tej końcówce bez zbliżenia wargowo-zębowego i -owiu przechodzi w -oju, np. *chłopakoju, bratoju, kunoju.*

Zjawisko upowszechnienia tej końcówki można tłumaczyć jej większą wyrazistością. Kończówka ta pełni wyłączną funkcję formy celownika, podczas gdy -u jest wielofunkcyjne (występuje w dopełniaczu i miejscowniku).

Niektóre rzeczowniki wykazują w formach miejscownika formy przyżytkowe, nie odpowiadające współczesnemu systemowi gramatycznemu, np. forma „w boru”. To wykroczenie poza granice ustalonego systemu gramatycznego tłumaczy się tradycyjnym przechowywaniem dawnych form.

Ciekawym zjawiskiem są tak zwane wyrównania w zakresie samych tematów, polegające na przystosowaniu tematu przypadków zależnych do postaci mianownika w takich rzeczownikach, jak: bez, mech (bez — *besu, mech — mechu*). W wyrazie „wiatr” obserwujemy wprowadzenie *e* ruchomego do tematu, w którym nie jest ono uzasadnione historycznie (*wiater — wiatru*).

Znamienną cechą gwary Sierpca i okolic jest znacznie rzadsze niż w języku literackim występowanie kategorii znaczeniowej męskoosobowej. Niektóre rzeczowniki rodzaju żeńskiego należące do deklinacji spółgłoskowej występują tu w postaci samogłoskowej, np. „wsza”, „mysza” i odwrotnie, rzeczowniki samogłoskowe występować mogą w postaci bezkończówkowej, np. „brzytew”, „dratew”.

Dopełniacz liczby mnogiej w rzeczownikach żeńskich i nijakich ma końcówkę -ów: handla-

rów, jabłunków, pisanków, skwarków, szmatów, koćków, oknów, oczów, jabłków itd.

Rzeczowniki typu „cielę” prawie nie istnieją w gwarze sierpeckiej, ponieważ są one wypierane przez formacje słowotwórcze z przyrostkiem -ak: jagniak, cielak, żrebak, prosiak, kaczak, kurczak — zamiast dawniejszych: jagnię, ciele, żrebie, prosię, kaczę, kurczę.

Rzeczowniki „wymię”, „strzemię”, „ciemię”, mają tu postać: wymiono, strzemiono, ciemienie.

W zakresie odmiany czasowników koniugacji I w czasie teraźniejszym, śladem o wiele szerszego niegdyś rozprzestrzenienia formy liczby podwójnej jest końcówka -ma. Powstała ona w wyniku kontaminacji końcówek: liczby podwójnej (-wa) i mnogiej (-my). Występuje tu obok -m. Używa się jej bez różnicy w dwu czy więcej osobach. Występuje w 1 osobie liczby mnogiej czas teraźniejszego: pieczema, kopiema, dekujema, smarujema, siejem, kryjem itp.

Kończówka -my występuje sporadycznie, co tłumaczyć trzeba wpływem języka literackiego. Również występująca w tej gwarze dawna końcówka dualna -ta nie ma tu znaczenia dualnego.

W formach takich, jak: zawieźla, nieśe, nieśla, przyniesła, znieśla, nastąpiło wyrównanie samogłoskowe. Brak tu obecności spowodowanych przeglosem, jakie zachodzą w języku literackim w tych czasownikach. W czasowniku „jadę” a występuje także w dalszych osobach: jadę, jdziesz, jdziesz, jadziem, jdziesz. Czasowniki: mę, trę, drę, prę, mają formy: umierł, uterł, zderł, zaperł, w czasie przeszłym dokonywaniem.

Czasowniki zakończone na -ąc mają skłonność do zmian w formach czasu przeszłego. Bardzo rozpowszechnione są formy: wziun, wziena, wzieni, żeni, obcieno, deni, zgieny itd. Brak -ł- w takich czasownikach, jak: znalazem, jatem (znalazłem, jadłem).

Bezokoliczniki, które w języku literackim kończą się na -ić lub -eć, w gwarze okolic Sierpca są zakończone na -ić, -yć, np. patrzyć, chodzić, leżyć, widzieć, słyszyć, siedzieć. Nastąpiło tu zmieszanie typów: „nosić” i „siedzieć”.

Czasowniki „stać” i „bać się” formy nieściągnięte: o stoić, boić się stojał, bojała się.

W niektórych formach czasownika „trzasnąć” pomija się przyrostek -ną-, głównie w formach czasu przeszłego dla rodzaju żeńskiego i nijakiego: trzasła, trzasło.

III. SŁOWOTWÓRSTWO

Nazwiska córek i synów określa się dopełniaczem liczby mnogiej, nazwisko ojca z dodatkami słowa „dziewucha” lub „chłopak”, np. Nowaków dziewucha, Władków chłopak.

Częste jest określenie żony za pomocą przymiotnika utworzonego od imienia męża: Wackowa, Walkowa, Stachowa, Kacprowa, Frankowa, Janowa.

Zaimki wskazujące ten, ta, to mają postać toten, tota, toto.

Gwara sierpecka odbiega od języka literackiego również w użyciu przedrostków. Występują tu wyrazy posiadające przedrostki, których nie mają w języku literackim, np. uświęcił, zawczorem, naobkoło, upamiętanie, i odwrotnie: ostałem, próchniaty, w dłużki, marszeczki, znalazłem, przedaj.

IV. FONETYKA MIĘDZYWYRAZOWA

Fonetyka międzywyrazowa opisywanej gwary ma charakter typowo mazowiecki: jeżeli

drugi z wymawianych razem wyrazów zaczyna się od spółgłoski półotwartej *r, ĩ, l, m, n, ń, j* lub od samogłoski, wówczas poprzedzającą spółgłoskę się ubezdźwięcznia, np. *pot nogę, ja tyż mam, ić na łękę, przez ucho*. Prawidłowo to obejmuje także niektóre formy pozornie jednolite, w rzeczywistości zaś silnie odczuwane jako złożone: *wiósem, mukem, powiecmy*. Sierpeć leży niedaleko granicy udźwięczniania, nakreślonej przez Kazimierza Nitscha. Na terenie okolic Sierpeca istniała niegdyś wymowa udźwięczniająca, która cofnęła się pod wpływem dialektów północno-wschodnich.

Sierpecki ośrodek twórczości ludowej nowe „odkrycie” — Władysław Wójcik

SIERPECKI OŚRODEK RZEŻBY LUDOWEJ zaliczany jest do największych i najlepszych ośrodków tego typu w Polsce. Nie jest to twierdzenie gołosłowne, jeżeli się zważy, że w powiecie sierpeckim tworzy aktualnie 13 rzeźbiarzy, a rzeźba — jak wiadomo — należy do najbardziej skomplikowanych dziedzin sztuki.

Historia sierpeckiego ośrodka jest tym dziwniejsza, że nie posiada żadnych starych tra-

dycji, które w sztuce ludowej wydawały się zawsze niezbędnym elementem. Tradycja tego ośrodka narodziła się wszakże dopiero przed kilkunastu laty, kiedy zaczęła się na dobre mówić o „całkowitym upadku sztuki ludowej”.

Sierpecka rzeźba ludowa rosła na przekór wszystkim teoriom i autorytetom. Rzeźbiarze tutejsi stali się ewenementem na skalę krajową.

Sierpeckie jest nadal prawdziwym „zagłę-

Pracownia Władysława
Wójcika